

SİBİRYA'DAN BİR MASAL ANASI

The Mother of a Tale from Siberia

Recai BAZANCİR*

Sözlü anlatım sosyal bir olaydır. Dinleyen ya da anlatıcının ruh hali ve sosyal şartlar bu sözlü anlatı türüne büyük etki yapar. Ülkenin siyasi yapısı, anlatanın durumu ve dinleyicinin fiziki özellikleri bile bu sosyal olayın gidişatını etkiler. Masalların ve efsanelerin aktarımında anlatıcı-derleyici fonksiyonu ve bu fonksiyonu belirleyen metodolojiler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. "Sibirya'dan Bir Masal Anası" adlı çalışmada, anlatıcı ve derleyicinin fonksiyonu, Rus folklor masal derlemeleri üzerine ciddi tespitler yapılmıştır.

Eser, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınlarından çıkmış olup, kapak ve tasarımı Feryal Matbaası tarafından 1992 yılında basıldı.

Kapak tasarımında masalları çağrıştıracak herhangi bir imge bulunmamaktadır. Eser, koyu mavi renk içinde turkuaz renge sahip olup büyük punto ve beyaz renk ile "Sibirya'dan Bir Masal Anası" yazmaktadır. "Mark Azadovski" yazısı büyük harf ve daha küçük bir punto ile yazılmış olup, "Girişi yazan ve İngilizceden çeviren" kısmı daha küçük punto ile yazılmıştır. Hemen altına Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün adı, altına ise Kültür Bakanlığı logosu turkuaz renkte olan kareye yerleştirilmiştir. Koyu mavi renk olan en alt kısımda ise küçük punto ve büyük harf ile Ankara 1992 yazmaktadır. Eser 16x24 cm boyutlarında olup orijinal karton kapak içerisinde 81 sayfadır.

Kitabın 1992 yılında yayınlanan giriş kısmı iki bölümden oluşur. 1. si, "Avrupa Fikir Tarihinde Halkbilim" ve onun alt başlıkları sırası ile, "Halkbilim ve Politika: Finlandiya'da, Rusya'da", "Finlandiya'da Halk bilim ve Politika", "Rusya'da Halkbilim ve Politika"dır. 2. bölüm ise "Azadovski ve Masalın Anlatıcısı" ile başlar sonra, "Batı'da Gösterimci (Performance Oriented) Halkbilim Çalışmaları ve Bir Gösterim Olarak Folklor" adlı başlık ile sonlanır. Eserin giriş bölümünde - 1.

* Okutman Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. recaibazancir@gmail.com

sayfadan 39. sayfaya kadar - Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün gözlem, deneyim ve tespitleri, derlemeciler ve bu sahada ilerlemek isteyen akademisyenlere aktarılmıştır. Birinci bölümün sonunda ise; giriş bölümünde kullanılan kaynaklar okurlara sunulmuştur. İkinci bölüm ise - 43.sayfadan 81.sayfaya kadar - 6 bölümden oluşur. Kitaba adını veren "Sibirya'dan Bir Masal Anası" adlı çalışmayı ve Rus masallarının etno-folklorik özelliklerini, anlatıcı-derleyici özelinde farklı masal katalogları ve aarne numaraları ile Mark Azadovski'nin Natalia Osipovna Vinokurova adlı masal anlatıcısına anlattırıldığını görüyoruz. Biraz daha ayrıntıya girecek olursak eser ile ilgili daha detaylı bilgiye sahip olacağız.

Masalla, masal anlatıcı arasındaki ilişki aslında masalın biçimi yoluyla belirleniyor. Masal anlatıcı, bilinçli veya bilinçsiz, yaratıcı sanat erinin görevi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, belli ölçüler içinde, her masala tam bir sanat yaratması olarak bakılmalıdır. Yaratma sürecinde sanatçının hayat hikâyesi araştırmalarında, anlatıcının sanatçı kişiliğine, bildiği masalların tümüne ve biçim kaygısına da yer verilmelidir.

Sibirya'daki kanun sürgünlerinin masala etkisini, masalın temel unsurlarında iki ayrı doğrultuda görüyoruz. Biri masalın yapısı, kuruluşu; öteki, sınırlı olarak masalın içeriğidir. Anlatıcı Vinokurova'nın yaratıcılığı, bu sürgünlerin masal kuruluşu geleneğinin dışında kalır. Masalın içeriğinde ise çevreden gelen geleneksel elemanların çoğu, onun masallarına yansır. Bunların yanında aylak gezerlerin de yeri vardır. Vinokurova'nın masallarının en bariz özelliği olaylarda ayrıntıların olmaması ve masalın kısaca kestirilip atılmasıdır. Anlatılarda asla mucizevî olaylar, doğaüstü unsurlara rastlanmaz. Günlük hayattaki yaşananlara rastlarız.

Halk masallarda kolayca kraldan ve kraliçeden söz eder ama bunlar masal kralları ve kraliçeleridir her yere kolayca girer çıkarlar. Vironokova bazı fantazi elemanları yani arkaik unsurları günlük hayatın içinde eritir.

Örneğin, "Bir askerin kurtardığı çar" masalında geleneksel dev, boyu tavana değen uzun bir adam olarak tasvir edilir. Burada tek fantastik unsur uzunluktur. Ayrıca, Virinokova masallarındaki en belirgin çizgi, yumuşak ince bir duyarlılık, tatlı nakışlamalardır. Bilinen bir masalı Virinokova'nın üslubu sayesinde zor tanırız. Açık saçık olan unsurları bile utana sıkıla kısmen söyler.

Yani cinsel masalı bile saygı telkin eden şekilde anlatır. Anlatıcının kişiliği sorunu, kesin kes sanatçı sorunu ile iç içedir, ondan ayrılamaz.

Azadovski denince akla ilk gelen şey, anlatıcının rolü üzerinde durduğu çalışmalardır. Ayrıca o, anlatıcının rolünü daha önceki birçok çalışmadaki gibi dar kalıplar içinde ele almamış, anlatıcının sosyo-kültürel çevresini, ahlak ilkelerini, hayatındaki olayları dikkatlice irdelemiştir. Ona göre, masalın yaşadığı yerlerin, masaldaki olayların ve masalda görülen başka değişimlerin ve çeşitlenmelerin incelenmesi masal anlatıcının yaratıcı rolünü anlamak için yetersiz çalışmalardır. Anlatıcının kişiliği üzerinde yapılan çalışma, kuşaklardan kuşaklara aktarılan gelen masalı, kurup yaratan gerçek etkenlerin bulunup, ortaya çıkarılmasını hedef almalıdır. Azadovski, masal anlatıcıları arasından seçtiği ve yukarıda da kısmen bahsettiğimiz Natalia Osipovna Vinokurova adlı kadının hayat hikâyesi üzerinde uzun uzun çalışarak ortaya koyar. Bu anlatıcının hayatını Azadovski, onun ahlak ilkeleri, hayatındaki olaylar, masal seçimindeki prensipleri, masal tiplerini nitelemesi, özellikle kadın tiplerinin özellikleri ve kişisel ruhsal itici kuvvetleri üzerinde derinlemesine çalışarak inceler.

Dikkati çeken en önemli hususları Prof. Dr. İlhan Başgöz, giriş bölümünde aktarmış ve masal derlemesinde kullanılabilecek metodolojileri bu alanda saygınlığı ile bilinen Stith Thompson, Carl Wilhelm Von Sydow, Dan Ben Amos ve Heder gibi referanslarla okuyuculara aktarmıştır. Başgöz, her biri alanında çok saygın olan başka araştırmacıların derleme metodu üzerindeki görüşlerini bize şöyle özetliyor.

Stith Thompson'a göre: "Masal anlatıcısının karşısındaki dinleyici kitlesi önemli değildir. Masalların yeni kültür çevrelerinde uğradığı değişimler ve bozulmalar saptanabilir. Sayısız insanın sayısız derlediği masalarda şaşırtıcı ayrılıklarla beraber, benzerliklerde bulunmaktadır." Masalın çok eski bir devirde, tek bir toprakta ortaya çıkmış bir archetype'i, en eski biçimi düşünülemez. Masal anlatıcı her masalı, belli çevrelerin kültürü ve istekleri içinde, her anlatımda yeniden yaratmaktadır. Daha sonraki yıllarda halkbilimi çalışmalarının en büyük teorisyenlerinden birisi olan Carl Wilhelm Von Sydow'un da bu gerçeği gördüğünden, masal anlatanı incelemek gereğini duyacak ve masal anlatıcısını "etkin gelenek taşıyıcıları" ve "edilgen gelenek taşıyıcıları" olarak ikiye

ayıracaktır. Rus halk biliminde bu daha da ileri giderek masalcı tamamen bir odak noktası haline gelecektir.

Dan Ben Amos, folklorun kendi çevresi içinde sosyal ve kültürel bir temele sahip olduğunu söyler. Araştırmayı yapacak olan kişinin sosyal şartların ve çevrenin öneminin de değerlendirmeye katılması gerektiğini bildirir. Dan Ben Amos'a göre:

"Hikâye anlatımı sürerken görülen sosyal çevre ile tarihsel çevre her anlatımda iç içedir. Benin hikâye anlatıcısı, sadece hikâyeyi belli bir toplumun sözlü tarihi içine de yerleştirir. Onda kendi yorumları, toplumun kültür tarihinden alınan seçmeler ve yakın çevrenin elemanları iç içe bulunur." Dan Ben Amos, böylece 3'lü araştırma modeli önerir:

1-) *Kişisel boyut (anlatıcı-oyuncu)*

2-) *Sosyal boyut (dinleyici-izleyici)*

3-) *Söz boyutu*

Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün giriş bölümünden bazı önemli başlıklara bakacak olursak eserin ne kadar geniş bir folklor yelpazesine sahip olduğunu görebiliriz. Biraz daha detaya inip örnek verecek olursak folklorun fonksiyonunu daha iyi görürüz. Şöyle: *"İsviçre Fransız kültürünün etkisi altında olduğu için öz benliği kaybetmek üzere idi. Ossiancılık İsviçrede'de uygun bir toprak buldu ve gelişti. İngilizlerin açtığı yol İsviçreli aydınları, sanatçıları, düşünürleri dağ köylülerinin geleneklerine, edebiyatına ve sanatına yöneltti. Komşulardan farklı olabilmek için benimsenecek değerler, ahlak ilkeleri ve gelenekler bu köylerdeydi. Evet, köylülerden ve köylü geleneğinden alınan derin kültür mirası İsviçrelilerin giyim, adet ve konuşmalarının Fransızcadan farklı olduğunu ortaya çıkardı. Bu farklılığı bulan İsviçreli Fransız hegemonyasından ve etkisinden kurtuldu ve kendi kültürünü geliştirdi. Tıpkı Almanların Roma İmparatorluğundan kopmaları gibi."*

Sözlü gelenek ürünleri statik değil canlıdır. Yaşanılan dönemden, siyasi olaylardan ve değişen jenerasyonun kültür üzerindeki etkilerinden geleneği asla soyutlayamayız. Her dönemde gelenek kendini yeniler ve farklı sözlü yaratımlar ortaya çıkar. Anlatıcının ve dinleyicilerin beklentileri, dünya görüşleri, kişilikleri,

folklor'un araştırma metotlarından olan derlemelerde içeriği belirlemektedir. Giriş bölümünün ilk sayfasında Başgöz, konuya şöyle ışık tutar: *"Halk edebiyatında "gösterim" (performance) diyebileceğimiz bu sosyal olayı, anlatan, dinleyen, bir de anlatılan geleneksel, diyelim, masal belirler. Danstan türkü söylemeye, seyirlik oyunlardan bilmeceye kadar bütün folklor türlerini de böyle bir gösterim saymak yerinde olacaktır. Bunların hepsinde ortak özellik olarak karşımıza çıkan "geleneksel"i açıklamak gerekir. Sözlü gelenekte hiçbir halk edebiyatı türünün, değişmez, donup kalmış, kuşaktan kuşağa böylece aktarılan bir metni veya biçimi yoktur. Bu türlerin değişik yerlerde, değişik zamanlarda yeniden yaratılan metinleri vardır. Bu yeniden yaratılan gösterimde anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, bulunduğu toplum katı, din inançları, değer yargıları önemli değişiklikler yapar. Bu gösterimde dinleyicilerin konumu, kültürü, beklentileri, dünya görüşleri önemli değişimler yapar. Bu gösterimin önemli bir elemanı olan geleneksel tür, ancak bu kişisel ve sosyal değişkenlerin bir dengesi olarak vardır; durağan değil canlıdır, değişkendir; her anlatımda yeniden doğar."*

Avrupa'da çığır açan Alman bilimci Heder: *"Bir ulusun ortak ruhu en iyi ve temiz, bozulmamış olarak Halk Edebiyatında bulunur."* der. Uluslar bağımsızlıklarını ve öz benliklerini işgal zamanlarında gösterirler. Almanlar Yunanistan'ı işgal ettiğinde Yunanlar Karagöz'ü halk kahvelerinde oynatarak halkta milli şuurunu oluşturur. Cezayirlielerde Fransız işgalini protesto için Toraman adlı kahramanı kullanır. Finlilerde Rus işgaline karşı aynı; yani halk edebiyatı mahsullerini ve değerlerini kullanarak milli şuurunu oluştururlar.

Eserde giriş 1. bölümde "Halkbilimle Politika Arasındaki İlgisi" adlı başlıkta folklorun toplum üzerinde nasıl bir işleve sahip olduğunu Başgöz'ün tespitleri ile görüyoruz: *"Fince edebiyat dili halini alana dek, İsveç'in baskısına yani, 700 yıllık baskısına ve asimilasyonuna, maruz kalmıştır. Fince kaba köylünün dili olarak kalmıştır. Fincenin ortak dil olarak gelişmesi ilk önce papazlardan gelir. Papazlar, İncilin anlaşılması için, her ulusun dilinde yazılması gerektiğini savunmaktadır. Halk kültürü bir dönem puta tapanların ve batıl inançların kaynağı olarak görüldüyse de bu zamanla önemini yitirir. Ossiancılık ve Herder'in ulusçuluğu etkisini Finlandiya'ya getirmiştir ve bağımsızlığı destekleyen güçlü bir akım halini almıştır. Rus işgaline karşı direnen Finliler için umut ışığı iki Finli öğrencidir. Bunlar Fin epik destanlarını, türkülerini ve halk ürünlerini toplarlar. "Kalevala" adlı eser Elias Lönnrot'un doktora çalışması olup, bu eseri daha sonra Finlilerin*

bağımsızlık simgesi olarak görürüz. Lönnrot Doğu Finlandiya'yı köy köy dolaşır eski türküleri derler, kitaplaştırır ve Finlilerin de kendi bağımsız kültürleri ve tarihleri olduğuna onları inandırır. Finliler kendilerini Kalevela ile öğrenmiş, kendilerine güvenmeye Kalevela ile başlamışlardır.

Sibiryaya masallarında, folklor derlemeleri ve kuramsal yaklaşımlarına, giriş kısmındaki 2. bölümde "Azadovski ve masalın anlatıcısı" başlığıyla Başgöz şöyle değinmiştir: "Azadovski, masal anlatan kişiyi kişisel yaratımından dolayı özgün bir edebiyat sanatçısı olarak görür. Her anlatım başlı başına yeni bir yaratımdır. Bir başka önemli husus ta, masalı anlatanla, dinleyen arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Azadovski, dinleyici kitlesinin ve sayısının anlatıcı üzerinde etkisinin büyük olduğuna inanıyor ve bize masal çalışmaları için yeni bir metod öneriyor. Ona göre masalı anlatanla, dinleyen arasındaki karşılıklı etkilenme masalın yaratılmasında önemli bir olaydır. İlkin, kendisinde içinde olan küçük bir dinleyici topluluğuna masal anlattırır. Aslamof'a kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde de masal anlattırır. Bundan sonra Aslamof masalı kalabalık dinleyici kitlesi önünde daha güzel ve daha renkli anlatmaktadır. Dinleyicinin davranışı, onun yaratıcılığını kamçulamış, masalçı, sesini yükselterek, vücut hareketlerini ve jestlerini kullanarak masalı canlandırmıştır."

Kişinin yaşadığı sosyal olaylar ve çevresel etmenlerin birey üzerinde gösterdiği etkiyi yadsıyamayız. İnsanoğlu, her dönemde farklı sorunlarla ve küresel değişimlerle yüzleşmektedir. Azadovski, bu değişimlerin kişinin hayatındaki etkilerini anlamamız için farklı dönemlerde derlemeleri tekrarlamamız gerektiğini vurgular. Böylece, kişinin hayatında meydana gelen değişimleri daha net bir şekilde gözlemleyebiliriz. İlhan Başgöz'ün bu konudaki görüşleri bize yol göstermektedir.

"Azadovski hayatının sonlarına doğru Buryatlar arsında çalışmış ve onlardan derlediği masallar, L.E. Eliasofla beraber "Magai'den Masallar"(Slazki Magaia) adı ile yayınlamıştır. Bu kitapta Azadovski, masallarla ilgili yeni sorunlar üzerinde durur. Ona göre, masalı daha iyi anlamak için zaman içinde birbirine benzer masaları yeniden derlemelidir. Böylece geçen zamanın, değişik koşullar içinde masal anlatıcının hayatı boyunca ortaya çıkan sorunların ve olayların, yeni tarih olaylarının masalı nasıl etkilediğini, masal biçiminde nasıl değişimler yaptığını daha iyi anlayacağız."

Sonuç olarak, eserde Azadovski gelecek kuşaklara ışık tutacak tecrübelerini okurlara aktarır fakat bu aktarımın bizlere ulaşmasında hiç kuşkusuz Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün İngilizceden yaptığı sade ve anlaşılır çevirinin katkısı büyüktür. Ayrıca giriş bölümü, eserin folklor tarihi ve metodolojilerine ışık tutması bakımından, sonradan gelecek araştırmacılar için önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

AZADOVSKI, Mark, *Sibiryadan Bir Masal Anası*, Çeviren ve önsözü yazar:

BAŞGÖZ İlhan, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1992